

(ב) שבת ומלאכות המשכן

בהמשך לאמור לעיל בהקבלת המשכן לבריאת העולם, אנו מוצאים עוד אנאלוגיה לשונית מיוחדת, הדבר אמור בסמיכות מצות שבת לעשיית המשכן. (שמות ל"ד, א ואילך). חז"ל עמדו על סמיכות זו וכן על חזרה מיותרת על מצות השבת בתחילת פרשת ויקהל, והסיקו הלכה. שאין מלאכת המשכן דוחה שבת²⁹. נראה שאיסור עשיית מלאכות המשכן בשבת נלמד לא רק מסמיכות פרשיות כאמור, אלא גם מביטוי לשוני מיוחד המצוי במצות שבת ובעשיית המשכן והוא פועל משורש "עשה". כנגד עשיות רבות שנאמרו במשכן, החל מפרק כ"ה, ח, מובא במצות השבת הביטוי "**לעשות את השבת**", עשייה זו של שבת תדחה את העשיות המרובות במלאכת המשכן

הביטוי "**לעשות את השבת**", יחידאי הוא בהקשר לשבת פעלים משורשים אחרים שימושיים במצות השבת, כגון: שמר, זכר, נפש, נוח. ומה טעם לחריגות לשונית בזו הפעם? אין זה כי אם ההקבלה הלשונית של שתי המצוות, מצביעה על עוד אספקט. בסיום בריאת העולם, באה פרשת השבת שבה נאמר: "אשר ברא אלקים **לעשות**" וביום זה אין לעשות מלאכה, כך גם במלאכות המשכן שנאמרו בה הרבה עשיות, בסופה באה פרשת השבת שנאמר בה "**לעשות את השבת**", זאת כדי ללמדנו שעשיית השבת דוחה את עשיית המשכן.

(ג) שבת הארץ ושבת בראשית

למצות השמיטה, ניתנו טעמים רבים בספרות חז"ל ואצל מפרשי המקרא³⁰. בין הטעמים, מובלטת ההשוואה בין שבת הארץ לשבת בראשית:

רש"י לויקרא כ"ה, ב: "שנת לה", לשם ה'. כשם שנאמר **שנת בראשית** **ראב"ע לשמות כ', ח:** "ראינו כי שנת השמיטה דומה לשבת כי גם היא שביעית בשנים"³¹.

אברבנאל לויקרא כ"ה, א: ". השמיטה שתדמוז לבריאה הכוללת שששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת ולהיות השמיטה תורה על שבת בראשית, נקראת "שבת" בערך הארץ. כי כמו שהיה יום השבת בערך ישראל מורה על זה בימי השבוע כן תהיה השמיטה בערך הארץ ועבודתה בשנים מורה על שבת בראשית"

שבת הארץ ושבת בראשית קשורים כאמור, ברעיונם המשותף, אך גם באנאלוגיות לשוניות בין שתי הפרשיות, כפי שעשה רש"י בהצביעו על הביטוי המשותף "שבת לה". להלן עוד כמה מקבילות לשוניות

29 עיין דברי רש"י לשמות ל"ה, ב וכן לשמות ל"א, יג המתבססים על המכילתא

30 ראה נ"אליקים, "השמיטה וטעמיה", **בשדה חמ"ד**, תשמ"ז (א-ב), עמ' 13-23

31 בפרשת השמיטה יש שבע פעמים מילים משורש "שבת" כפועל וכשם עצם. זה מזכיר את שבעת ימי בראשית

שבת בראשית	שבת הארץ	הערות
שמות כ', ח-יא דברים ה', טו	ויקרא כ"ה, ג-ז ויקרא כ"ה, נה	
"ששת ימים תעבוד".	"שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך".	
"יויום השביעי שבת לה' אלקיד"	"ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה'".	הביטוי "שבת לה'" מופיע בתנ"ך רק בשני עניינים אלו.
"...עבדך ואמתך ובהמתך...".	"ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך ולבהמתך ולחיה אשר בארצך".	
"וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים".	"כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים".	
"כי ששה ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ".	"כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי"	

(ד) השעבוד במצרים ומצוות הקשורות לעבד

ישנן בתורה כמה מצוות המגינות על העבד. מצוות אלו מנומקות בחוויה הממשית שחוו בני ישראל בהיותם משועבדים במצרים. כך למשל: מנוחת העבד בשבת (דברים ה', יד-טו), המנעות ממכירת אדם מישראל לעבדות (ויקרא כ"ה, מב) ועוד. נראה שנימוק זה מוצא את ביטוי גס בלשונות מקבילים המשמשות כמנחות ומדריכות בין פרשת שעבוד ישראל במצרים לבין מצוות הקשורות להגנת העבד. להלן מספר דוגמאות:

1) ריקם

המלה "ריקם" נדירה היא בתורה והיא קשורה לשירות ממושך ולא מתוך רצון. חזקוני עמד על הקבלה זו בדבר ההענקה ליוצאי מצרים ולעבד המשתחרר מרבו בתום שירותו. וזה לשונו: "לא תלכו ריקם". כי הם יעניקו לכם ג' מינים כסף וזהב ושמלות לקיים 'יצאו ברכוש גדול' (בראשית ט"ו, יד), דוגמת הענקת עבד: צאן, גורן ויקב'. (שמות ג', כא). הכתוב מבליט הקבלה זו ע"י המילה המנחה הנדירה – "ריקם" ובעיקר ע"י המבנה הלשוני השווה של הפסוקים המקבילים בשני המקומות:

שמות ג', כא: "והיה כי תלכון לא תלכו ריקם".
דברים ט"ו, יג: "וכי תשלחנו... לא תשלחנו ריקם".

וכך דברי בעל "הרכסים לבקעה"³². "חוק מעולם היה להעניק המשולח. ונאמר (איוב כ"ב, ט): 'אלמנות שלחת ריקם'. וכן נאמר (בראשית ל"א, מב): 'כי עתה ריקם שלחתני'. ופלשתים אמרו: 'אל תשלחו אותו ריקם' (שמו"א ו', ג)".

2) בפרך

מילה זו מופיעה בתורה רק בפרשת שיעבוד מצרים ובפרשת ההגנה על העבד העברי:

בשיעבוד מצרים: שמות א', יג - "ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך".

שמות א', יד - "את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך".

בעבד עברי: ויקרא כ"ה, מג; מו: "לא תרדה בו בפרך".

ויקרא כ"ה, נג: "לא ירדנו בפרך לעיניך".

3) איסור הסגרת עבד בורח מאדוניו

התורה, בספר דברים מזהירה אותנו "לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר ינצל אליך מעם אדוניו" (כ"ה, טז). איסור זה המבוטא בפועל ששרשו "סגר", מתקשר יפה אם הנאמר בספר שמות, כאשר בני ישראל ניצלו מאדוניהם: "ואמר פרעה לבני ישראל נבכים הם בארץ סגר עליהם המדבר" (שמות י"ד, ג). ההרגשה שחוו בני ישראל בצאתם לחופש והנה עלולים שוב לחזור לעבדות כי "סגר עליהם המדבר" ופרעה יכבשם בכוח לעבדות, היא העומדת ברקע המצוה של אי הסגרת עבד בורח אל אדוניו

ג. מילים מנחות

המצביעות על שלמות רעיונית-מחשבתית

בפרק זה נצביע על קשרים משמעותיים בין אירועים וסיפורים, אשר על פניהם נראים כחסרי קשר, ובאמצעות המלים המנחות יתקשרו זה לזה וביחד יבנו שלמות רעיונית אחת

(א) לך-לך, (בראשית י"ב, א – כ"ב, ב)

לפי המסופר במקרא, עשרת הניסיונות בהם נתנסה אברהם אבינו, מתחילים במילים "לך-לך" ומסתיימים ב"לך-לך", בפרשת העקידה. רעיון זה מבוטא במדרש תנחומא ישן לפרשת לך-לך:

32 הרב יהודה ליב שפירא, הרכסים לבקעה – ביאורי המלים ועניינים בתורה, אלטונא תקע"ה

ר' לוי בר חמא אמר: אמר לו הקב"ה: לא נסיון הראשון ולא נסיון האחרון, איני מנסה אותך אלא ב"לך-לך", לך לך מארצך (בראשית י"ב, א) וכן 'לך לך אל ארץ המוריה' (בראשית כ"ב, ב).

אמר חסידות

הניסיון הראשון הנו **ניתוק מעברו**, ואילו הניסיון האחרון המבטא **ניתוק מעתידו**. כשעמד בהם – הובטחו לו הברכות.

הנאמרים

נבליט את המשותף בין הניסיונות הנ"ל במקבילות לשוניות נוספות:

ניסיון ראשון (בראשית י"ב)

ניסיון אחרון (בראשית כ"ב)

"ויאמר אליו (בראשית כ"ב, ב)
ולך-לך אל ארץ המוריה...
אשר אומר אליך (כ"ב, ב)
ויקם וילך אל המקום אשר אמר לו
האלקים (כ"ב, ג)
והתברכו בזרעך כל גוי הארץ"
(כ"ב, יח).

"ויאמר ה' אל אברם (י"ב, א)
לך-לך... אל הארץ אשר אראך
(י"ב, א)
וילך אברם כאשר דבר אליו ה'
(י"ב, ד)
ונברכו בך כל משפחות האדמה"
(י"ב, ג).

(ב) מקדם לבית-אל (בראשית י"ב, ח – יהושע ז', ב; ח', ט)

בפרשת מסעיו של אברהם בכנען ובפרשת כיבוש כנען ע"י יהושע בן-נון, אנו מוצאים ביטוי מנחה זהה שבכוונתו להביע רעיון מסויים ומשותף.

באברהם נאמר: "ויעתק משם ההרה מקדם לבית-אל ויט אהלה. בית-אל מים והעי מקדם" (בראשית י"ב, ח).

ביהושע נאמר: "וישלח יהושע אנשים מיריחו אשר עם בית-און מקדם לבית-אל... וישבו בין בית-אל ובין העי מים לעי".

כלומר: אוהלו ומזבחו של אברהם היו בין בית-אל ובין העי, בתוספת הבהרה נוספת והיא: "מקדם לבית-אל". כמו"כ המארב המלחמתי היה בין בית-אל ובין העי. גם כאן ישנה תוספת מבהירה – "מים לעי".

אחרי שבני ישראל פתחו את הדרך לכיבוש ההר בא"י (לאחר כיבוש יריחו), העיר הראשונה שנכבשה היא העי, אח"כ פנו צפונה לשכם (יהושע ח', ל), והקימו שם מזבח בהר עיבל ליד שכם, משם הטילו מרותם על הישובים ממערב ומדרום – מעבר לקו זה של העי – בית-אל – שכם (פרק ט'). בפרק י', יש תיאור של השתלטות בני"י על דרום בית-אל ומצפון לשכם.

2 ☆ שכס

1 ☆ העי

☆ יריחו

3 ☆ דרום

כמו הכיבוש הפיזי של אזור ההר ע"י יהושע, כך היה גם הכיבוש הרוחני ע"י האבות, אברהם ויעקב באותם שלושה מרכזים הרריים, אלא שהפעם, הכיבוש הרוחני היה מצפון לדרום וזאת מהסיבה הפשוטה שכיוון בואם של האבות לכנען היה מצפון לדרום להלן המקורות

אברהם: בראשית י"ב, ו-ז "ויעבור אברם בארץ עד מקום שכס... ויבן שם מזבח".
בראשית י"ב, ח. "ויעתק משם ההרה מקדם לבית־אל... בית־אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח".

בראשית י"ב, ט. "ויסע אברם הלך ונסוע הנגבה".

יעקב: בראשית ל"ג, יח-כ: "ויבא יעקב שלם עיר שכס... ויצב שם מזבח".
בראשית ל"ה, א, ו-ז: "...קום עלה בית־אל ועשה שם מזבח..." ויבא יעקב לזזה היא בית־אל... ויבן שם מזבח".

בראשית ל"ה, כז, מ"ו, א. "ויבא יעקב... ממרא קרית ארבע, היא חברון".
"ויסע ישראל... ויבא בארה שבע ויזבח זבחים..."

ובכן הכיבוש הרוחני של האבות ע"י הקמת מזבחות בשלוש הנקודות שבאזור ההר, נעשה בימי יהושע לכיבוש פיסי ע"י דור הבנים, בבחינת מעשה אבות סימן לבנים. המילים המנחות בשתי הפרשיות הללו, כאמור, קשורות לנקודה המרכזית שבהר כנען והן "מקדם לבית־אל".

(ג) "לכה ואשלחך" (בראשית ל"ז, יג – שמות ג', י)

הפרשן בנו יעקב, בפירושו לספר שמות³³, מעמידנו על מילת מפתח משורש "שלח" בשליחותו של משה, נפרט את המקומות האלה בתורה:

33 עדיין לא הודפס ונמצא בכתב יד בספריה הלאומית בירושלים

שמות ג', י: "לכה ואשלחך אל פרעה".
 שמות ג', יב: "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך".
 שמות ג', יד: "אהיה שלחני אליכם".
 שמות ג', טו: "ה' אלהי אבותיכם שלחני אליכם".
 שמות ז', טז: "ה' אלהי העברים שלחני אליך".
 במדבר ט"ז, יח: "בזאת תדעון כי ה' שלחני".
 דברים ל"ד, יא: "אשר שלחו ה' לעשות בארץ מצרים".

מחוץ לעניין הבולט שבשליחותו של משה מופיעים פעלים משורש "שלח", יש להבליט את הביטוי הזהה "לכה ואשלחך" שנאמר בתחילת הירידה למצרים – ירידת יוסף: "לכה ואשלחך אליהם" (בראשית ל"ז, יג) ובאותה לשון, בתחילת הגאולה והיציאה ממצרים נאמר למשה: "לכה ואשלחך אל פרעה" (שמות ג', י). שליחותו של יוסף, הייתה ראשיתה של ירידת ישראל למצרים וקיום גזירת בין הבתרים, כדברי רש"י לבראשית ל"ז, יד: "וישלחיו מעמק מצרים... מעלה עמוקה... לקיים מה שנאמר לאברהם צנרית צין הצמרים (בראשית ט"ו, יג): 'כי גר יהיה זרעך'". אין זו סתם שליחות מקרית, אלא כדברי יוסף לאחיו: "לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלקים" (בראשית מ"ה, ח).

(ד) "כי טוב" (בראשית א', ז – שמות ב', ב)

הגמרא במסכת סוטה י"ב, ע"ב אומרת:
 "ותרא אותו כי טוב הוא" ... בשעה שנולד משה נתמלא הבית כלו אור. כתיב הכא 'ותרא כי טוב הוא' וכתוב התם 'וירא אלקים את האור כי טוב'.
 ההשוואה היא: כמו שהאור, במעשה בראשית, היה בעולם הטבע, כך משה רבנו הוא אור רוחני בעולם ההיסטוריה.

(ה) תיבה (בראשית ו', יד – שמות ב', ג)

במקרא בא השם "תיבה" רק בשתי פרשיות: תיבת נח ותיבת משה. האם זה דבר שבמקרה? המקרא רצה להקביל את שתי הפרשיות שבהן יש הצלה מן המיתה של מי שראוי לתשועה ועתיד להושיע אחרים. במבול – תשועת האנושות, ובסיפור תיבת משה – תשועת עם ישראל, העם הנבחר.

(ו) "של נעליך מעל רגליך" (שמות ג', ה – יהושע ה', טו)

התגלות ה' למשה בסנה, הייתה ראשית הגאולה שהתבטאה ביציאת מצרים. ואילו התגלות מלאך ה' ליהושע לפני כיבוש יריחו, הייתה ראשית מימוש ההבטחה

34 הביטוי "לכה ואשלחך" מופיע רק בשני מקומות אלה ואינו מצוי בשום מקום אחר בתנ"ך בוודאי שאין הדבר במקרה ולפיכך הוא טעון משמעות

להנחילם את הארץ. בכך, אפוא, נסגר המעגל: "וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה..." (שמות ג', ח).

המשולש האמונתי. עם ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל, שכל אחד הוא קדושה לעצמו וכולם יחד מהווים שלמות מלאה, בא לידי ביטוי ברעיון הקדושה המתקשר לכל אחד מהם.

1. לפני הוצאת העם ממצרים, מתגלה ה' למשה ואומר לו: "של נעליך..."
2. בזמן מתן תורה, העם מתבקש לכבס שמלותם ונזהר מלנגוע בהר.
3. לפני כיבוש הארץ, מלאך ה' מתגלה ליהושע ואומר לו "של נעליך".

(ז) נשר (שמות י"ט, ד – דברים כ"ח, מט – דברים ל"ב, יא)

מלבד איזכורו של הנשר ברשימת העופות הטמאים, הוא מוזכר בתורה שלוש פעמים כדימוי או משל לבטא רעיונות מסוימים:

שמות י"ט, ד: "ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי".

דברים כ"ח, מט: "ישא ה' עליך גוי... כאשר ידאה הנשר".

דברים ל"ב, יא: "כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף".

במקור הראשון והשלישי, מטפורת הנשר קשורה ליחסו של ה' לישראל. בספר שמות, מדובר על להקות נשרים המכסים את פני השמים ונושאים על גביהם את בני ישראל בהמוניהם משעבוד לגאולה, הנשרים נושאים אותם במהירות ובבטחה ומקרבים אותם אל היעד, ככתוב שם. "אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי".

עם ישראל בשלב זה, אינו יחידה אורגנית אחת. זו תהיה רק במתן תורה שאז ייהפכו לממלכת כהנים וגוי קדוש, לגוי אחד בארץ. על כן, התורה מתארת את הצלתם על גבי נשרים רבים ולא ע"ג נשר אחד. אחרי קבלת תורה, עם היותם עם נבחר, עם סגולה, ההתייחסות אליהם היא כאל יחידה אחת נבחרת שניתן לנושאה ע"ג נשר אחד וכך לאמנה ולחנכה להתמודד עם מכשולים הנקרים בדרכה עד לחישולה.

שלב זה הוא שלב ב' בארגונה של האומה, ביטוי של שלב זה מובע בשירת האזינו:

"כנשר יעיר קנו, על גוזליו ירחף יפרוש כנפיו יקחהו, ישאהו על אברתו".

לפנינו, בחירת גוזל אחד מהקן המלא גוזלים. הגוזל הנבחר, נישא על אברת אביו ומלמדו את מעשה המעוף. זהו הביטוי לבחירת עם ישראל מבין העמים³⁵ שעליו להתמודד עם מכשולים רבים בסביבתו הנכרית האלילית

35 ראה בובר, לדרכו של מדרש, עמ' 96-97, וכן בובר, משה, ירושלים ות"א 1963, עמ' 98-106

השגחה אלוקית זו מותנית בקיום היעד הבחירי של עם ישראל – דרך התורה והמצוה. אם יעד זה אינו מתקיים, החבילה מתפרדת, האחדות מתפוררת וכנגדה יעוט אויב מאוחד וחזק על ישראל: "ישא ה' עליך גוי מרחוק... כאשר ידאה הנשר", הפעם האויב נמשל לנשר אחד כי בעצמה מרוכזת יבא על עם שהפר ברית וניתק את פתיל אחדותו עם בוראו.

סוף דבר

תנ"ך 1234567

בתחום ההלכתי, אנו פוגשים במידה הפרשנית-הלכתית הקרויה "גזירה שווה" שבסיסה הוא אנאלוגיה לשונית. כלומר, לימוד דין בעניין אחד מעניין שני ע"פ מילים דומות הכתובות בתורה בשני העניינים. השימוש בגזירה שווה הוא מוגבל וכוחו ב"הלכה למשה מסיני", ולפיכך אין אדם דן גזירה שווה מעצמו³⁶. כאמור, מגבלה זו קיימת רק בתחום ההלכתי ואילו בתחום הפרשני-מחשבתי הרשות ניתנה לדרוש.

ההקשבה למילה המנחה בטקסט המקראי, תובעת תשומת לב מיוחדת וחיפוש קשרים סמויים בין אותם טכסטים בהם מצטלצלת באזינו המילה המדריכה או הניב החוזר, מה שקרוי בלע"ז לייטוורט.

במאמר זה, הצבענו על כך שמיתודה זו אינה אמצאה של חוקרים מהעת החדשה, יסודתה בהררי קודש. במשנה, בתלמוד, במדרשים ובפרשנות המסורתית. שימושה נפוץ במיוחד בתחום המוסרי-גומלני. במקומות שלא צוין, במישרין, הגמול על מעשה מסוים, באה מערכת המילים המנחות ובאמצעות רמזי מילים או ניבים חוזרים, התורה, למעשה, חורצת את משפטה.

ראינו גם שמילה מנחה יכולה לסייע בדינו עוד בשני תחומים נוספים: במציאת טעמי מצוות לאחדות מן המצוות שטעמן לא בא בצדן, וכן למציאת האחדות הרעיונית-מחשבתית בין אירועים שונים ורחוקים זה מזה. באמצעות המילה המנחה, מואר הבסיס המשותף, וזה מפיח בהם רוח אחת ומקרבים זה לזה והיו לאחדים בידינו.

בארבעת הפרקים הבאים (ב-ה) נעקוב אחר המילים, הלשונות והביטויים המנחים בפרשת בלעם ובפרשת העקידה בספר יונה, במגילת רות ובמגילת אסתר.

36 פסחים ס"ו, ע"א "דאין אדם דן גזירה שוה מעצמו" וכן במסכת נדה י"ט, ע"ב

פרק ב. מילים ולשונות מנחים

בפרשת בלעם ובפרשת העקידה

המשנה באבות ה', י"ט מציינת שלוש מידות טובות האופייניות לאברהם אבינו, שהנוהג על פיהן, הרי הוא מתלמידיו, והעושה את היפוכן נמנה בין תלמידיו של בלעם הרשע. וז"ל המשנה: "כל מי שיש בידו שלושה דברים הללו – מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלושה דברים אחרים – מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה – מתלמידיו של אברהם אבינו, עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה – מתלמידיו של בלעם הרשע".¹

תמיהה היא, מה ראתה המשנה להקביל את בלעם דווקא לאברהם? סביר היה יתר להקבילו למשה רבנו, בן דורו של בלעם! שהרי א. מידות טובות אלו מצויות היו בוודאי גם במשה²; ב. העמדת בלעם כנביא לגויים הייתה כנגד נבואת משה בישראל. כדברי התנחומא: "...העמיד משה לישראל שהיה מדבר עמו כל זמן שירצה, העמיד להם בלעם, מדבר עמו כל זמן שירצה..."³; ג. זקני מדין השוו את בלעם למשה. "אין כחו אלא בפיו (משה): אף אנו נבוא עליהם באדם שכחו בפיו".⁴

לדעתי, המשנה, וכפי שנראה גם המדרש, הולכים בעקבות התורה, אשר בדרכיהם שלהם הם משווים על דרך הניגוד, בין בלעם לאברהם. ההשוואה נעשית באמצעות לשונות ומילים מנחות, גלויות או סמויות, ובאמצעות הקבלות רעיוניות אחרות. האנאלוגיות הללו בולטות בעיקר על רקע פרשת העקידה ואין בכך פלא כי הרי בשתי הפרשיות הללו מדובר על עקידת יחיד, יצחק מחד גיסא, ועקירת עקידת זרעו מאידך גיסא!

- 1 לביאור המידות הללו, ראה מפרשי המשנה ובעיקר בפירוש המשניות לרמב"ם ראה להלן הערה 2
- 2 עין טובה=הסתפקות מבלי לחמוד ממון "לא חמור אחד מהם נשאתי" (במד' ט"ז, טו). רוח נמוכה=ענווה "והאיש משה ענו מאוד מכל האדם" (במד' י"ב, ג) נפש שפלה=פרישות בתחום האישיות "ותדבר מרים ואהרן במשה" וראה דברי רש"י השאובים מהספרי המדרש מעמיד את משה, גדול הנביאים בישראל, כנגד בלעם הרשע, גדול הנביאים באוה"ע על כך ראה בספרי סוף ספר דברים וכן ויק"ר א', י"ג, ו', במד"ר י"ד, כ', זוהר ח"ב, כ"ב, א
- 4 ראה רש"י לבמד' כ"ב, ד ע"פ התנחומא לפסוק זה

א. ארץ מוצא משותפת לאברהם ובלעם – ארם נהרים

בלעם	אברהם
"וישלח מלאכים אל בלעם... אשר על הנהר" (במדבר כ"ג, ז).	"כי אם אל ארצי ואל מולדתי תלך..."
"ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור מפתור ארם נהרים לקללך" (דברים כ"ג, ה).	"ויקח העבד... וילך אל ארץ נהרים..." (בראשית כ"ד, ד, י).

וכדברי ר' שמשון רפאל הירש בפירושו לבמדבר כ"ב, ה: "וישלח מלאכים, הוא שלח אפוא אל המולדת הקדומה של עם הפלא, לארץ הפרת (ארם נהריים) שאבות האומה הזו יצאו ממנה".

ב. והיה ברכה

"ידעתי את אשר תברך מבורך ואשר תאר יואר" (במדבר כ"ב, ו).	"והיה ברכה. הברכות נתונות בידך, עד עכשיו היו בידי. ברכתי את אדם ואת נח ואותך, מעתה אתה תברך את אשר תחפוץ" (רש"י ע"פ בר"ר ל"ט, י"א).
---	---

נשים לב! כוחו של אברהם היה לברך ואילו כוחו של בלעם היה לקלל⁵, אמנם בלק אומר לקוסם: "ידעתי את אשר תברך מבורך", אך כדברי ספורנו זה היה רק "לכבודו של בלעם, להורות שלא חשב אותו למזיק בלבד".

ג. לאברהם ולעמו הובטח שהמברכס – יבורך

ומקללם – יקולל

"מברכיך ברוך ואוריך ארור" (במדבר כ"ד, ט).	"ואברכה מברכיך ומקללך אאר" (בראשית י"ב, ג).
---	---

5 ראה פירוש ספורנו לפסוק זה בהסתמך על מסי' ברכות ז', ע"א

ד. זכות החבישה שעשה אברהם תעמוד כנגד החבישה של בלעם

הפסוק המדובר

"וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו" (בראשית כ"ב, ג).
"ויקם בלעם בבקר ויחבש את אתנו" (במדבר כ"ב, כא).

"ויחבש" הוא בעצמו ולא ציוה לאחד מעבדיו שהאהבה מקלקלת את השורה (רש"י ע"פ בר"ר נ"ה, ח').
"ויחבש" מכאן שהשנאה מקלקלת את השורה שחבש הוא בעצמו. אמר הקב"ה: רשע, כבר קדמך אברהם אביהם שנאמר 'וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו' (רש"י ע"פ תנחומא בלק, ח').

הפסוק המדובר

כדברי המכילתא לפרשת בשלח:

"ויחבש את חמורו... אברהם אסר בשמחה, שנאמר: 'וישכם אברהם בבקר ויחבש את חמורו'. ולא היה לו כמה עבדים? אלא לכבוד המקום וכו'.. תבא חובשה של אברהם שהלך לעשות רצון המקום ותעמוד על חובשה של בלעם שהלך לקלל את ישראל?"

ה. ליווי עם שני נערים

"ויקח את שני נערו אתו" (בראשית כ"ב, ג).
"ושני נערו עמו" (במדבר כ"ב, כב).

"את שני נערו... שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה שני עמו" (רש"י ע"פ תנחומא בלק, ח').
"ושני נערו עמו. מכאן לאדם חשוב היוצא לדרך, יוליך עמו שני אנשים לשמשו וחוזרים ומשמים זה את זה" (רש"י ע"פ תנחומא בלק, ח').

ו. מלאך ה' עומד ניצב וחרבו שלופה בידו

"ומלאך ה' עמד עם גרן ארנן היבוס'... וחרבו שלופה בידו" (דבה"א כ"א, טו-טז).
"...מלאך ה' ניצב בדרך וחרבו שלופה בידו" (במדבר כ"ב, כג).

6 מילות היחס שונות הן "ויקח" ו"אתו" לעומת "כי הולך הוא" ושני נערו עמו" למהות הבחנה זו, עיין להלן בפרק ד' המילים והביטויים המנחים ב"מגילת רות"

ע"פ דבה"י"ב ג', א, ביהמ"ק נבנה בהר המוריה במקום גורן ארונה היבوسی. אברהם חנך את המקום וקבע: "אשר יאמר היום בהר ה' יראה"⁷. באתר העקידה, בהר המוריה, מופיע מלאך ה' וחרבו שלופה בידו להכות בעם בעטיו של מפקד האוכלוסין של דוד, אך בזכות העקידה נעצרה המגפה. גם בפרשת בלעם, מתייצב מלאך ה' "וחרבו שלופה בידו", אך הפעם כדי להתרות בבלעם שלא יהיו לפגוע בעם ישראל⁸. על קשר בין פרשת העקידה למלאך שהופיע בגורן ארונה היבوسی מצביעה המכילתא לפרשת בא פי"א:

"אלקים יראה לו השה לעולה". כתוב 'וכשהשחית ראה ה' וינחם על הרעה' (דבה"י"א כ"ט, טו). מה ראה? ראה דם עקידתו של יצחק. שנאמר: 'אלקים יראה לו השה'."

וכן גם התלמוד הבבלי, מס' ברכות ס"ב, ע"ב:

"...וכשהשחית ראה ה' וינחם. מה ראה?... ושמואל אמר: אפרו של יצחק ראה..."

ובכן בזכות המאכלת השלופה בידו של אברהם בהר המוריה — "וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו" (בראשית כ"ב, י), מופיע מלאך ה' "וחרבו שלופה בידו" למנוע מבלעם לעקוד את זרע אברהם, גם החרב השלופה ביד המלאך שהופיע בגורן ארונה היבوسی, הוא הר המוריה, שבה לנדנה בזכות העקדה — "וכשהשחית ראה ה'..."

ז. הפעל "ראה"

בפרשת העקידה, בהר המוריה, הפועל "ראה" מצוי חמש פעמים. פועל זה הוא מהותי בעקידה: "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה, אשר יאמר היום בהר ה' "

7. "ה' יבחר ויראה לו את המקום להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות" (רש"י לבר' כ"ב, יד)

8. יש לציין שהביטוי "וחרבו שלופה בידו" מופיע עוד פעם אחת בנביאים ביהושע ה', יג. "ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו "וחרבו שלופה בידו" גם כאן מדובר בשר צבא ה' המחזיק בחרב שלופה

יוצא אפוא שביטוי זה מופיע כחוט משולש בשלושה הקשרים: **מקדש, עם ישראל, וארץ ישראל**. מכאן, אולי ראיה לפירושו של רשב"ם בהסבירו את סמיכות הפרשיות בין פרשת העקידה לפרשת ברית אברהם ואבימלך בעניין ארץ פלשתים "ויהי אחר הדברים האלה כל מקום שנא' אחר הדברים האלה, מחובר על הפרשה שלמעלה. אף כאן, אחר הדברים שכרת אברהם לאבימלך לו ולנינו ולנכדו ונתן לו שבע כבשות הצאן וחרה אפו של הקב"ה על זאת שהרי ארץ פלשתים בכלל גבול ישראל והקב"ה מצווה עליהם 'לא תחיה כל נשמה' (דב' כ', טז), וגם ביהושע, מטילין גורל על חמשת סרני פלשתים."

הביטוי "וחרבו שלופה בידו" מקשר אפוא בין שלוש קדושות: מקום המקדש, ארץ ישראל ועם ישראל.

יראה (בראשית כ"ב, יד)⁹. וכן: **"וירא והנה איל..."** (כ"ב, יג)¹⁰. בפרשת בלעם, השורש **"ראה"** מצוי שש עשרה פעמים, וכן מעניין לציין שבפרשה זו, מצויים פעלים נרדפים ל"ראה": חזה, שור, צפה, נבט, שקף וביטויים המצביעים על ראייה¹¹.

ח. ההתגלות האישית

הוצאת

"ויאמר אברהם אל נעריו: שבו לכם פה ויאמר בלעם לבלק: התיצב על עלתך עם החמור" (בראשית כ"ב, ה). ואלכה... וילך שפי" (במדבר כ"ג, ג).

הוצאת

למפגשי ההתגלות עם השכינה רק בעלי הדבר הישירים הולכים: אברהם ובנו מחד גיסא, ובלעם ללא בלק מאידך גיסא. אין הם מצרפים את הנספחים אליהם, לא נערי אברהם, לא נערי בלעם ואף לא את בלק – **"וילך שפי"** – **"ואזל יחידי"** (ת"א). ולפירוש ראב"ע שגזרת המילה הוא מלשון **"שאי עיניך על שפים"** (ירמיהו ג', ב), הרי שבעלי הדבר הישירים עלו למקומות גבוהים: אברהם ויצחק להר המוריה ובלעם לאחד ההרים.

ט. החמור – האתון

"ויאמר אברהם אל נעריו: שבו לכם פה ותרא את האתון את מלאך ה'" (כ"ב, כג, עם החמור..." (כה). **"ותראני אתון"** (כ"ב, לג). **"כי לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי בדרך"** (כ"ב, לד)

בראשית רבה נ"ו:

"וירא את המקום מרחוק, מה ראה? ראה ענן קשור בהר. אמר: דומה שאותו מקום שאמר לי הקב"ה להקריב את בני שם. אמר ליצחק: בני, רואה אתה מה שאני רואה? א"ל הן. אמר לשני נעריו: רואים אתה מה שאני רואה? א"ל: לאו. אמר: "הואיל וחמור אינו רואה ואתם אינכם רואים, שבו לכם עם החמור".

9 ראה לעיל הערה 7.

10 גם השם "מוריה" קרוב בצלילו לפעל הנדון, וכך מצאנו שהשם "מוריה" נדרש בכמה מדרשים. בר"ר נה "המורה ר' אבן בן פלייא למקום שהיה מראה לך" פסייר פ"מ "די"א. ארץ המוריה אר"י בר פדיה מוריה א"ל להיכן הואי א"ל לארץ שאני מראה אותך"

11 **ראה:** כ"ב, כג, כה, כז, לא, לג, מא, כ"ג, ד, ט, יג (3 פעמים) כא, כ"ד, ב, יז, כ, כא **חזה:** כ"ד, ד, טז, **שור:** כ"ג, ט, כ"ד, יז, **צפה:** כ"ג, יד **נבט:** כ"ג, כא, **שקף:** כ"ג, כח **גלוי עיניים:** כ"ב, לא, כ"ד, ד, טז הפועל להסתכל אינו עברי מקראי אלא ארמי

בפרשת העקידה, הושוו הנערים לחמור שאינו רואה. מה אירוני הדבר שבפרשת בלעם, האתון היא הרואה את מלאך ה' ובלעם – לא. בלעם המתרברב ואומר על עצמו "נפל וגלוי עינים" (במדבר כ"ד, ד) אינו מצליח לראות מה שאתונו ראתה.

הרב חיים יהודה
הרב חיים יהודה

י. ברכת ההתרבות

"כי בוך אברכך והרבה ארבה את זרעך" מי מנה עפר יעקב ומספר את רבע ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" (בראשית כ"ב, יז).
"ישראל" (במדבר כ"ב, י).

בלעם אשר כוונותיו היו להמעיט את מנין בני ישראל, נאלץ בעל כורחו לברכם ולומר עליהם את ההיפך מכוונותיו הראשונות, כך גם בעקידה. לכאורה, הבן עמד בפני כיליון ובסופו של דבר נתברך זרעו ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים, ובכך מתחזקת ההבטחה שנאמרה לאברהם: "ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ, גם זרעך ימנה" (בראשית י"ג, טז).

יא. מכשולים בדרך – שטן ומלאך

"וַיִּקֶם וַיֵּלֶךְ" (כ"ב, ג) קידמו השטן ויִתִּיצֵב מֵלָאךְ ה' בדרך לשטן לו" (כ"ב, כב).
"הנה אנכי יצאתי לשטן" (כב, לב).
"תנחומא וירא, כ"ב).

בשלושת הימים בהם הלכו אברהם ויצחק להר המוריה, יש דממה מקראית. יש צעידה אילמת. מה אירע במהלך אותם ימים? את החלל האינפורמטיבי הזה, משלים המדרש ע"י המפגש והשיחה בין השטן לאב ובין השטן לבן. אין שיחה זו אלא ביטוי חיצוני לרגשות ולמחשבות האוחזות בסרעפי האב ההולך לעקוד את בנו. יש כאן שטן המבטא את הקונפליקט בתוככי תוכו של אברהם. ניסיון לגרום למכשולים שימנעו מאברהם לקיים את מצות בוראו¹². לא כן המלאך. לעומתו, השטן המתייצב בדרך של בלעם, נועד שם להזהירו שלא יפעל ע"פ רצונותיו הפנימיים לקלל את ישראל.

יב. המספר שלוש

המספר שלוש, מסמל יציאה מצרה למרחב, בהסתמך על הפסוק מהושע ו', ב: "יחיינו מִיָּמִים בְּיוֹם הַשְּׁלִישִׁי יִקְמְנוּ וְנַחֲיָה לִפְנֵינוּ"¹³. מלבד ההשוואה המשולשת בין

12 על תופעה דומה, ניתן להצביע בהליכתן של רות ונעמי ממואב לבית לחם.

13 ראה בר"ר פרשה נ"ו א. ושם רשימה של אירועים בהם באה תשובה ביום השלישי. עיין גם בר"ר פרשה צ"א, אס"ר פ"ט ועוד. ביבליוגרפיה נוספת ראה במסורת המדרש לב"ר נ"ו, א

תלמידי אברהם לתלמידי בלעם הרשע שהובאה בראשית מאמרנו, אנו מוצאים מספר זה בשתי הפרשיות המשוות: **העקידה ובלעם**.

1. **"ביום השלישי וישא אברהם את 1. האתון ראתה את המלאך שלוש עיניו..."** (כ"ב, ד). פעמים (כ"ב, כג, כה, כז).
 2. **"וילכו... יחדו" – שלוש פעמים בפרשה** (כ"ב, ו, ח, יט).
 3. **עד לסיום פרשת העקידה, מופיעה המילה המשמעותית "המקום" – שלוש פעמים** (כ"ב, ג, ד, ט).
 4. **המילה "הנני" עם מטענה העמוק מופיעה שלוש פעמים** (כ"ב, א, ז, יא).
3. **בלק מעלה את בלעם למרום שלוש פסגות מתוך תקווה שיקלל את ישראל. במקומות אלו נבנו מזבחות להקרבת פרים ואלים. (כב, מא, כג, יד, כח).**

עצתו הרעה של בלעם הופרה בזכות אותו צער שנצטער אברהם במשך שלושת ימי השתיקה המקראית, אכן לדעת ר' לוי, זכה היום השלישי לסמל רווחה ותשועה בזכות יום השלישי של אברהם אבינו שנאמר: **"ביום השלישי... וירא את המקום מרחק"**¹³.

ולבסוף נציין עוד שתי הערות:

1. פסוקי ההפטרה שנבחרו לפרשת בלק לקוחים מהנביא מיכה ה', ט – ו', ח. בפסוקים אלו, נשאלת שאלה לדרך הנבחרת בעבודת ה': **"במה אקדם ה' אכף לאלקי מרום?"** הנביא דוחה את האפשרות של **"אתן בכורי פשעי, פרי בטני חטאת נפשי..."**. אין ה' חפץ בקרבן אדם.

האין זה הרעיון או המסר החינוכי הטמון בפרשת העקידה? דרך הניסיון העשירי, בו נתנסה אברהם, לימדנו התורה שתועבה הם קרבנות אדם בניגוד לפולחן העמים האליליים: **"כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו לאלהיהם, כי גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם"** (דברים י"ב, לא). וביטוי מוחשי לקרבן בכור אדם, מספר המקרא בפרשת מואב דווקא: **"וירא מלך מואב כי חזק ממנו המלחמה... ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עלה על החומה..."** (מל"ב ג', כו-כז).

2. בדברי בלעם למלאך ה' שעמד לו כשטן בדרך, הוא אומר: **"אם רע בעיניך אשובה לי"**. (במדבר כ"ב, לד). דברים אלו נתפרשו ע"י רש"י בעקבות התנחומא: **"אם רע בעיניך אשובה לי"**. להתריס נגד המקום היא תשובה זו. אמר לו: הוא בעצמו ציוני ללכת ואתה מלאך מבטל את דבריו? למוד הוא בכך שאומר דבר ומלאך מחזירו. אמר לאברהם **"קח נא את בנך וע"י מלאך ביטל את דבריו. אף אני, אם רע בעיניך, צריך אני לשוב"**.

לסיכום, ראינו, אפוא, שעל דרך האנאלוגיות, הלשוניות והרעיוניות, הגלויות והסמויות, הן במקרא והן בחז"ל, עמדו זה לעומת זה, מעשיו של בלעם הרשע לעומת אלו של אברהם אבינו. השוואות אלו התמקדו, בעיקר, בין פרשת עקידת יצחק, עקידת היחיד שהיה אחד משלושת האבות של אומה אותה ביקש בלעם לקלל ולהמעיט, הפעם אמורה זאת להיות עקידה אומה. ^{אוצר החכמה} בסופן של שתי הדרמות, נתברכו הקרבנות: היחיד – "והרבה ארבה את זרעך" והאומה – "הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה".